

Eser o dönem Türkçe'sinin kelime hazinesinin zenginliğini de ortaya koymakta, ayrıca sık sık yer verdiği mahalfî tabirlerle, deyim ve atasözleriyle dönemin sözlü halk edebiyatına da ışık tutmaktadır. Kitapta Arapça ve Farsça kelimeler de kullanılmakla birlikte bunların daha çok giriş bölümünde yoğunlaştığı, asıl hikâyesinin daha sade bir dille kaleme alındığı görülür. Eseri döneminde yazılmış diğer mesnevilerden farklı kılan bu durum, Muhammed'in halkın içinden geldiğinin ve hikâyesinin yazılmadan önce Kıpçaklar kadar Anadolu halkı arasında da bilindiğinin bir işareti sayılabilir.

İşknâme'nin bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de olup (Suppl., Turc, nr. 604) Sedit Yüksel tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Daha sonra Andreas Tietze bu neşirden faydalanıp eseri içinden seçtiği beyitlerle özetlemiş ve Türk dilinin tarihi açısından değerlendirmiştir (*Der Orient Forschung*, s. 660-685).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed, *İşk-nâme: İnceleme-Metin* (haz. Sedit Yüksel), Ankara 1965; Blochet, *Catalogue*, II, 9; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1981, s. 356; a.mlf., *Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1931, s. 73; A. Tietze, "Mehemmeds Buch von der Liebe ein alt-osmanisches romantisches Gedicht", *Der Orient Forschung (festschrift für Otto Spies)*, Wiesbaden 1967, s. 660-685; Banarlı, *RTET*, I, 396; Hanna Schrweide, "Neues zum İşk-nâme", *Studi Preottomani e Ottomani Atti del Convegno di Napoli (24-26 Settembre 1974)*, Napoli 1976, s. 213-218; Cahit Öztelli, "İşknâme ve Yazarı Üzerine", *TDL*, sy. 171 (1961), s. 187-192; Olcay Öntoy, "Yeni Bir Eser Kazandık", *Hisar*, sy. 17, Ankara 1965, s. 25-26; Sedit Yüksel, "İşknâme Üzerine Açıklamalar", *TDL*, sy. 220 (1970), s. 291-295; "Mehmed", *TDEA*, VI, 195; Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1984, I, 144.

MUHAMMET YELTEN

İTÂK

(bk. ATİK).

İTBÂK

(الإطباق)

Arap alfabesine ait bazı harflerin telaffuzunda dilin damağa yapışması özelliğini belirten terim

(bk. HARF).

İTFEYYİŞ

(bk. ETFAFEYYİŞ).

İTK

(العق)

Kölenin hürriyetine kavuşturulması anlamında fıkıh terimi (bk. KÖLE).

İTKNÂME

(عتقنامه)

Âzat edilen köle veya câriyenin fizikî özellikleri, dinî ve etnik kökeni, âzat tarihi ve şartlarını ihtiva eden, "âzat kâğıdı" da denilen belge (bk. KÖLE).

İTNÂB

(الإطناب)

Bir düşüncenin gereğinden fazla sözle ifade edilmesi anlamında belâgat (meânî) terimi.

Sözlükte "Uzun çadır ipi, sinir, ağaç kökü damarı" anlamlarına gelen **ṭunb** isminden veya "atın sırtının ve ayaklarının uzun olması" demek olan **ṭaneb** kökünden if'âl babında masdar olup "develerin uzun dizi halinde gitmesi, bir yerde uzun süre ikamet etme, rüzgârın şiddetle esmesi, sözü abartma ve uzatma" gibi anlamlara gelir.

Meânî ilminde sözler içerdiği lafızların sayısı ve ifade ettikleri mâna itibarıyla **îcâz**, **müsâvât** ve **itnâb** olmak üzere üçe ayrılır. Az sözle çok şeyi anlatmaya **îcâz**, bunun zıddına **itnâb**, lafız ve anlamın sayı itibarıyla denk olmasına da **müsâvât** adı verilir. Sözüün anlamı ifadeye yetmeyecek derecede kısaltılmasına da **ihlâl** denir. **îcâz** ve **itnâb**in ölçüsünü günlük konuşma dilindeki halkın geleneği belirler. Ayrıca muhatabın durumu ve hitap konusu da bu mevzuda belirleyici bir ölçüdür. Nitekim yaşlılık hakkındaki, "Yâ rabbi, kemiklerim zayıfladı, başımdaki saçlar ak pak oldu" (Meryem 19/4) âyeti örfe göre **itnâb**-dır. Çünkü konuşma dilinde ve halkın örfünde bu düşünce, kısaca "yaşlandım" kelimesiyle ifade edilir. Ancak bu âyet konusu bakımından da **îcâz** sayılır. Çünkü âyette gençlik günlerinin sona erip yaşlılığın bütün dertleriyle gelip çatıldığı bir dönemden ve bundan duyulan üzüntü ve özleminden söz edilmektedir. Bunun uzun ifadelerle tasviri edebî açıdan uygun düşmektedir.

Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Câhiz, İbn Cinnî ve İbn Sinân el-Hafâcî gibi eski edipler ve belâgat âlimleri **itâle**, **tatvîl**, **bast**, **iksâr**, **teksîr**, **istıksâ**, **ishâb** ve **tez-yîl** gibi terimleri **itnâb**la eş anlamlı olarak kullanmışlardır (Câhiz, *el-Beyân*, I, 91, 195; Ebû Hilâl el-Askerî, s. 413-415; İbn Sinân el-Hafâcî, s. 205-208). İbn Sinân **tez-yîl** ve **ishâb** adını verdiği **itnâb**ı, "bir düşüncenin gereğinden fazla lafızla ifadesi" şeklinde tanımladıktan sonra onu **tatvîl** (**itâle**) ve **haşivden** de ayırmış, yararsız ve belirsiz ziyadeye **tatvîl**, yararsız ancak belirli olan ziyadeye de **haşiv** adını vermiştir. İbn Sinân, **haşvin** genellikle **vezin** gereği veya **seci** amacıyla yapıldığını söyler (*Sırrü'l-feşâha*, s. 219-220). Meselâ Zebbâ'nın **ألفي كذبا ومينا** (Sözüünü yalan dolan buldu) mısrasında "kezib" ve "meyn" kelimeleri aynı anlama (yalan) geldiği için biri fazladır, fakat hangisinin fazla olduğuna dair bir delil bulunmadığı için bu söz **tatvîl**-dir. Yine **ذكرت أخي فعودني / صداع الرأس والوصب** (Kardeşim aklıma geldi de yine baş ağrım ve rahatsızlığım depreşti) mısrasında "**sudâ**" kelimesi baş ağrısı demek olduğundan "re's" (baş) kelimesi fazladır. Fazlalığın belirli olması sebebiyle mısradaki **haşiv** vardır. **It-nâb**ı mübalağa bildiren bir tekit türü sayan Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ile daha sonraki belâgat âlimleri de **itnâb**, **tatvîl** ve **haşvin** farkları konusunda aynı şeyi söylemişlerdir (*el-Meselû's-sâ'ir*, II, 345).

Beliğ sözde ölçü olarak **îcâz**ı savunanlara karşı **itnâb**ın daha **beliğ** olduğunu ileri süren belâgat âlimlerinin yanında **îcâz**ın da **itnâb**ın da **beliğ** olabileceği durumlar bulunduğunu söyleyerek bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışanlar da vardır. **It-nâb**ın daha **beliğ** olduğunu savunanlara göre dil bir düşüncenin ifadesidir. Bu da muhatabı açık ve doyurucu sözlerle ikna etmekle gerçekleşir. Bu bakımdan en **beliğ** söz en açık ve maksadı en iyi anlatan sözdür. Bir söz anlatılmak istenen şeyi bütünüyle kapsamalıdır. Bu da ancak uzun sözle mümkün olur. Ayrıca onlara göre **itnâb**ın hitap alanı **îcâza** oranla daha geniştir. Çünkü **itnâb** hem halk hem de kültürlü kesime hitap ederken **îcâz** sadece kültürlü kimselere hitap eden bir üslûptur.

îcâzı "maksadı tam anlatan veciz söz", **itnâb**ı "bir yarar ve amaç için uzatılmış söz" olarak tarif eden Ebû Hilâl el-Askerî bu konuda uzlaşmacı bir yol takip eder (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 209). Her çeşit sözde **îcâza** da **itnâba** da ihtiyaç olduğunu söyler ve **îcâz**ın gerekli olduğu yerde **it-nâb**, **itnâb**ın gerekli olduğu yerde **îcâz** üslûbu kullanmanın aynı derecede yanlış ol-

duğuna dikkat çeker. Yararsız ve amaçsız olarak uzatılmış söze “tatfîl” ve “tatvîl” adını vererek bunun ifadede âcizlikten kaynaklandığını belirtir (a.g.e., a.y.).

İtnâbın belâgattaki yeri çok eski dönemlerden beri sorgulanagelmıştır. Ebû Amr b. Alâ'ya (ö. 154/771) göre eski Arap edip ve şairlerinden çoğunun anlaşılacak için sözü uzatmayı, ezberlenmesi için de kısa tutmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir (a.g.e., s. 211). Müberred'in kadim Araplar'ın sözlerinde üç anlatım tarzı (îcâz, itnâb, îmâ) bulunduğunu söylemesi de bunu teyit etmektedir (el-Kâmil, I, 17). Halîl b. Ahmed, kitaplarda anlatma ve açıklamaya bölümlerinin itnâb, ezberlenecek kısimların ise îcâz üslûbu ile kaleme alınmasını tavsiye eder. Ebû Ya'kûb el-Hureymî de yerinde yapılan bir itnâbın daha tesirli olduğunu söyler (Ebû Hilâl el-Askerî, s. 413).

Eski Araplar'da kabileler arası çatışmaları sona erdirmek için yapılan konuşmalarla hükümdarlara sunulan kasidelerde itnâbın tercih edilmesi bir gelenektir. Önemli olayların anlatımında, mev'iza ve nasihatlerde itnâb üslûbunun kullanılması makbul sayılmıştır. Şu âyetle, hükmün reddedilmesini ifade eden inkâr soruları ve tekrarlarla sağlanmış itnâbın nasihatteki tesiri ve belâgat güzelliği görülmektedir: أَفَأَمَّنَ أَهْلَ الْقَرْيَةِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ. وَأَوَّامِنَ أَهْلَ الْقَرْيَةِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يُلْعَبُونَ. أَفَأَمَّنُوا مَكَرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (Kasabaların halkı, geceleyin uyurken azabımızın kendilerine gelmesinden güvende miydiler? Yahut kasabaların halkı kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın kendilerine gelmesinden güvende miydiler? Onlar Allah'ın düzeninden güvende miydiler? Allah'ın düzeninden ancak mahvolacak millet güvende olur [el-A'râf 7/97-99]).

Kur'an'da geçen “âyetlerin tasrihi” ifadesinin (el-En'âm 6/46, 65, 105; el-A'râf 7/85; el-Ahkâf 46/27) bir anlamı da bir konunun değişik üslûplarla dile getirilmesi-dir. Nitekim insanlarda arzu uyandırmak ve onları şevke getirmek için cennet ve nimetleriyle cennet ehli bazan îcâz (es-Secde 32/17; ez-Zuhruf 43/71; el-İnsân 76/20; el-Mutaffîfîn 83/24), bazan itnâb (Muhammed 47/15; er-Rahmân 55/46, 48, 50, 52, 54, 64, 66, 68, 70, 72, 76; el-Vâkıa 56/15-23; en-Nebe' 75/31-35; el-İnsân 76/12-21; el-Gâşîye 88/10-16) üslûbu ile tasvir edilmiştir. Aynı şekilde insanları uyarmak için cehennem ve cehennem azabı ile cehennem ehli bazan îcâz (ez-Zuhruf 43/

74-75; el-Kamer 54/47), bazan itnâb (el-Hac 22/19-21; el-Mü'minûn 23/103-104) üslûbu ile dile getirilmiştir. İman-küfür, mümin-kâfir tasvirlerinde de değişik mi-zaç ve yeteneklere sahip insanlara farklı şekilde hitap edilirken yerine göre îcâz veya itnâb üslûbu kullanılmıştır. Kur'an'da Araplar'a ve bedevîlere îcâz üslûbuyla hitap edildiği, İsrâiloğulları'na hitap ederken veya onlarla ilgili kıssalar anlatılırken itnâb üslûbunun kullanıldığı görülmektedir.

Bir konunun veya bir düşüncenin itnâb üslûbuyla anlatılmasının birçok yolu olup bunların başlıcaları şunlardır: 1. Parantez arası cümleler (cümle-i mu'teriza) vasıtasıyla yapılan itnâb. Bir cümlenin öğeleri arasına veya anlamca ilgili iki cümle arasına anlamı pekiştirmek, güzelleştirmek veya tenzih, tâzim, tenbih, dua gibi amaçlarla bir kelime, cümle yahut cümleler getirilerek itnâb sağlanır. Bu cümleler, genellikle öndeki kelime veya cümleyle bağlantılı olarak sırası ve yeri gelmişken hemen kaydedilmesi gerekli açıklayıcı notlar şeklinde gelir. Meselâ şu âyetle parantez cümlesi Allah'ı oğul isnadından tenzih etmek için getirilmiştir: قَالُوا: اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا (سبحانه) هُوَ الْغَنِيُّ (Allah çok çocuk edindi dediler -hâşâ- O müstağnidir... [Yûnus 10/68]). Aşağıdaki âyetlerde pekiştirme amacıyla itnâb yapılmıştır: وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ (حملته أمه وهنا على وهن، وفصاله في عامين) أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلَوْ أَلَدَيْكَ (Biz insana anne ve babasına karşı -ki annesi meşakkat üstüne meşakkatle onu karnında taşımış, üstelik iki yıl da emzir-miştir- iyi davranmasını tavsiye ettik, bana ve ebeveynine şükret diye öğütledik [Lokmân 31/14]). فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا (وَلَنْ تَفْعَلُوا) فَاتَّقُوا النَّارَ... (Bu-nu yapamadınız -yapamayacaksınız da- öyleyse ateşten korkun [el-Bakara 2/24]). Yeminin büyüklüğünü, dolayısıyla yemin edenin azametini bildiren şu âyetle iç içe iki parantez cümlesi kullanılmıştır: فَلَا أَقْسَمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّئَلَّا تَعْلَمُونَ) عَظِيمٍ (إنه [Hayır, yıldızların düştüğü yerlere yemin ederim ki [bu -bilseniz- ne büyük yemindir] o yüce bir Kur'an'dır [el-Vâkıa 56/75-77]).

2. Kapalı bir ifadenin arkasından onu açıklayan bir ifade getirmek suretiyle yapılan itnâb. Bu tür itnâbla anlamın zihne iyice yerleşmesi amaçlanır. Bu üslûbun yararlarından biri de muhataba tam anlama ve kavrama hazı taktırmasıdır. Çünkü kapalı olan mânayı anlayamamanın verdiği sıkıntının ardından onu kavramak daha fazla haz verir. Bunların dışında me-selenin önemine, azametine veya tehlike-

sine dikkat çekmek, bir fikri değişik anla-yış ve yetenekteki muhataplara kapalı ve açık olmak üzere iki farklı ifadeyle takdim etmek de bu tür üslûbun faydalarından-dır. Şu âyetlerde ticaret, vesvese, helû' (huysuzluk), azap ve kayyûm kelimeleri, onları takip eden cümlelerle açıklanmış-tır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُجْنِبُكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ: تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ (Ey inananlar! Size ken-dinizi acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve Peygamber'ine ina-nır; canlarınız ve mallarınızla Allah yolunda ci-had edersiniz [es-Saf 61/10-11]). فَوَسَّوْهُ الشَّيْطَانُ: قَالَ يَا أَدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكِ الْإِبْلِی (Şeytan ona vesvese verdi: 'Ey Âdem! Sana ölümsüzlük ağacını ve eskimeyen bir sal-tanatı göstereyim mi?' dedi [Tâhâ 20/120]).

إِنَّ الْإِنْسَانَ خَلَقَ هَلُوعًا: إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا (İnsan gerçekten pek huysuz [helû'] yaratılmıştır: Başına bir fenalık gelince feryat eder; bir iyiliğe ulaşırsa onu herkesten meneder [el-Meâric 70/19-21]). يَسُومُكُمْ سُوءُ الْعَذَابِ: (Onlar [Firavun ailesi] size acı işkence yapıyor: Oğullarınızı bo-ğazlayıp kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı [el-Ba-kara 2/49]). الْحَيُّ الْقَيُّومُ: لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ. (O Allah diri ve kayyûmdur [Her an yaratıklarını gözetip durandır]: Onu ne uyuklama ne de uyku tutar [el-Bakara 2/255]). Övme ve yerme fiilleriyle kurulmuş cümlelerde de bu tür üslûp özelliği görülür. Çünkü bu fiiller fâilleriyle birlikte kapalı bir cüm-le oluşturur. Bunu takip eden mahsusla da (övgü ve yergi ögesi) bu kapalılık açılır: نَسِىَ الْإِسْمَ: الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ (Ne kötü isim: Mümin adından sonra fâsik adını almak [el-Hu-curât 49/11]). Aynı şekilde temyizli ifade-lerde de bu tür kapalı ifadeyi açma özelliği görülür: وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا (Başımdaki saçlar ak pak oldu [Meryem 19/4]). Bu tür temyizli ifadeler düz anlatıma göre daha belîğdir. Çünkü bunda kapalıyı açma özelliği yanın-da kaplam ve abartı özelliği de bulundu-ğundan anlam düz ifadeye oranla daha çarpıcı olarak yansıtılır. Düz (temyizsiz) an-latımla اشْتَعَلَ شَيْبَ الرَّأْسِ denilseydi başın sa-dece saçlarının (belki de bir kısmının) ağar-dığı ifade edilmiş olurdu. Halbuki اشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا şeklindeki temyizli anlatımda başın bütünüyle ve saçların tümüyle ak pak olduğu, sanki başın ak saçlardan iba-ret olduğu abartısı ile ifadeye canlılık ve-rilmiştir. “Mâ” ve “men” ism-i mevsûlleri veya şart isimlerindeki kapalılığın onlar-dan sonra getirilen beyan “min”i ile gel-miş bir unsurla açılması da itnâb özelliği taşımakta olup Arap dilinde işlek bir an-latım tarzıdır: وَمَا تَنْفَعُكَ مِنْ خَيْرِ يَوْمٍ إِلَيْكُمْ (Ha-yır olarak ne harcarsanız size tam olarak öde-

necektir [Bakara 2/272]]. Bedel ve atf-ı beyân ifadelerinde de ilk öğenin (mübdel minh / mâtuf aleyh) ikinci öğeyle (mâtuf / bedel) açıklandığı ve kapalılığı giderildiği için kapalıyı açma üslûbu görülür: اهدنا الصراط المستقيم: صراط الذين أنعمت عليهم (Biz-i doğru yola, kendilerine nimetler verdiği kimselerin yoluna ilet [el-Fâtîha 1/6-7]).

3. Tevşî üslûbuyla yapılan itnâb. Genellikle bir tesniye sigasının peşinden onu açan, birbirine atıfla bağlı iki açıklayıcı öğenin getirilmesidir. Bu da bir tür kapalı anlamı açma olup hadislerde çok görülen bir üslûptur. يشيب ابن آدم وتشب فيه خصلتان: الحرص وطول الأمل (Âdemoğlu yaşlanır, ancak onun içinde iki haslet: hırs ile tûl-ı emel gençliğini korur).

4. Genelinden özeli anarak yapılan itnâb. Genel bir öğeden sonra onun kapsamına dahil bir unsurun özellikle atıf yoluyla zikredilmesi, bu unsurun genelinden ayrı bir türmüş gibi özel bir yeri ve önemi olduğunu vurgulamak amacını taşır. Bu da bir çeşit kapalı olan anlamı açma üslûbudur: حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى (Namazlara, özellikle orta namaza itina gösterin [el-Bakara 2/238]). من كان عدوا لله (Kim Allah'a, melekelerine, özellikle de Cebrâil ve Mikâil'e düşman ise... [el-Bakara 2/98]).

5. Tekrar ile (tekrîr) itnâb. Arap dilinde yaygın bir itnâb tarzıdır. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ Araplar'ın korkutmak, uyarmak veya muhataba yanılmasını önlemek amacıyla kelimeyi tekrar ettiklerini (Me'âni'l-Kur'ân, III, 287), Ma'mer b. Müsen-nâ (Ebû Ubeyde) ise tekrarın bir mecaz türü olduğunu söyler (Mecâzû'l-Kur'ân, I, 12). Tekrarı, mânanın iyice anlaşılması için özellikle anlayışı noksan olan muhatap ve dinleyicilere karşı başvurulması gereken bir üslûp çeşidi olarak gören Câhiz tekrarın belli bir sınırı olmadığını, muhatapların anlayış seviyesine göre değişebileceğini söyler (el-Beyân, I, 104). Hattâbî tekrarı makbul olan ve olmayan diye iki kısma ayırmış, yerinde ve ihtiyaca göre olanı makbul, birinciye bir anlam ve yarar sağlamayan tekrarı da mezzum saymış ve buna "lağv" (boş söz) adını vermiştir. Özenle üzerinde durulan, tekrarlanmaması halinde yanlış anlaşılacak veya unutulacak ya da değeri anlaşılmayacak önemli şeylerin tekrarının güzel olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Ziyâeddin İbnü'l-Esîr de sadece tekit, takrir, terğib gibi bir amaç ve yarar için getirilmiş tekrarın her çeşidini itnâbdan saymıştır. Belâgat âlimleri tekrarın anlamı pekiştirdiğini, özellikle dinî öğütlerde öğüt verenin

samimiyetini ifadeyle muhatapların gönüllerini ısındırarak nasihati kabule hazırladığını, özlem, azamet, tehlike ve ürküntü ifade ettiğini, bir şeyin önemine veya tehlikesine dikkat çekmeyi sağladığını söyleyerek yararlarına işaret etmişlerdir. Bazı durumlarda her tekrarın ilgili bulunduğu şey farklı olduğu için her biri ayrı nüansa sahiptir. Belâgat âlimleri bu tekrara "terdîd" adını vermişlerdir. Rahmân sûresinde تكذبان ربكما تكذبان (Öyleyken ey insanlar ve cinler, rabbinizin hangi nimetini yalan sayıyorsunuz) ifadesinin değişik nimetlerin ardından otuzdan fazla tekrarı ile Mürselât sûresinde dile getirilen çeşitli gerçeklerin ardından ويل يومئذ للمكذبين (O gün yalanlayanların vay haline!) ifadesinin on defa tekrarı birer terdîd örneğidir. Zamir gelebilecek yerde ismi veya ifadeyi yinelemek de bu tür bir itnâbdır. Terdîd yoluyla itnâb tekrar edilen şeyin önemi-ne, büyüklüğüne, yüceliğine dikkat çekmek veya onun ne kadar hakir olduğunu pekiştirmek yanında gönle ve zihne iyice yerleşmesini sağlamak, umum-husus ilgisi ve cinas gibi amaç ve yararlar için de yapılır. قل هو الله أحد. الله الصمد (De ki: O Allah birdir. Allah sameddir [el-İhlâs 112/1-2]) âyetinde Allah kelimesi yüceliğine dikkat çekmek için tekrarlanmıştır.

6. İğâl yoluyla yapılan itnâb. Sözlükte "bir yerin en uç ve en uzak noktasına ulaşmak" anlamına gelen İğâl, edebî bir sanat olarak anlamın tamam olmasından sonra beytin muhtevasını pekiştirmek veya güzelleştirmek, açıklamak veya abartı sağlamak gibi bir yarar için beytin sonunda ek bir kaydın getirilmesidir. Bu çoğunlukla, teşbih cümlelerinde benzetmenin bütün öğeleriyle tamam olmasından sonra onu geliştirip güzelleştirerek edebî bir abartı sağlayan, ona ayrıntı katan uygun bir kaydın veya sıfatın getirilmesi şeklinde olur. Buna İğâl adını vermemekle birlikte konuya ilk temas eden Asmaî (ö. 216/831) olmuştur (Kudâme b. Ca'fer, s. 194; Ebû Hilâl el-Askerî, s. 122-124). Sa'leb de "el-ebîâtü'l-gur" (parlak beyitler) adı altında isim vermeden bu türe temas etmiştir (Kavâ'idü's-şîr, s. 72). Kudâme b. Ca'fer, İğâle eserinin "kafiyenin beytin muhtevası ile uyumu" bölümünde yer vermiştir (Nakdû's-şîr, s. 192). Hâtimî İğâl yerine "tebliğ" terimini kullanmıştır (Hilyetü'l-muḥâḍara, I, 155). İbn Reşîk ise onu kafiyelere has bir mübalağa türü sayar. Kazvîni ile ondan sonra gelen belâgat âlimlerinin çoğu ve bediyye sahipleri ise İğâli bir itnâb türü kabul etmişlerdir (el-İzâh, s. 301). İmru'ülkays'ın كان عيون الوحش

حول خبائنا ، وأرحلنا ، الجزع الذي لم يثقب (Çadır ve konaklarımızın çevresindeki yaban sığırlarının gözleri, sanki delinmemiş nazar boncuklarıdır); Hansâ'nın وإن صخرًا لتأتم الهداة به ، كأنه ساهر (Savaşlarda öncüler öncüsü Sahr, sanki başında ateş yanan bir yüce dağ) beyitlerinde koyu harflerle dizilen kısımlar bütün unsurlarıyla tamam olmuş teşbihleri pekiştirip güzelleştirdiği için İğâl sayılır. Şu âyetler de sondaki cümlelerin anlam bakımından öncesini teyit etmesi ve durak kafiyesini (fâsıla) oluşturmaya sebebiyle birer İğâl örneğidir: اتبعوا من لا يسألكم أجرا ، وهم مهتدون (Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tâbi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir [Yâsîn 36/21]). ولا تسمع الصم الدعاء ، إذا (Arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da daveti duyuramazsın [en-Neml 27/80]).

7. Tezyîl yoluyla yapılan itnâb. Bir fikri pekiştirmek ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bir ifadenin arkasından söz ve anlamca ya da sadece anlam bakımından ona benzer olan ek bir ifadenin getirilmesi şeklinde gerçekleşen bir itnâb üslûbudur. Ebû Hilâl el-Askerî bunu ta'rizin zıddı (Kitâbü's-Şinâ'ateyn, s. 413), Bâkılânî ve İbn Münkız ise birer pekiştirme türü kabul etmişlerdir (İ'câzû'l-Kur'ân, s. 155; el-Bedî, s. 125). Tezyîli bir itnâb türü sayan Kazvîni, onu "bir cümlemin arkasından onu tekit eden ve onun anlamını içeren bir başka cümlemin getirilmesi" şeklinde tanımlamıştır (el-İzâh, s. 307-309). Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîşü'l-Miftâḥ'ını şerhedenlerle daha sonraki belâgat âlimleri de bu konuda Kazvîni'ye uymuşlardır. Tezyîl, müstakil olarak anlam bildirmesiyle bir mesel konumunda olan ve maksadı müstakil olarak ifade etmeyip önüne bağlı olması sebebiyle mesel konumunda olmayan şekilde ikiye ayrılır. وقل جاء الحق وزهق الباطل ، إن الباطل كان زهوقا (De ki: Hak geldi, bâtıl ortadan kalktı, zaten bâtıl ortadan kalkmaya mahkûmdur) âyetinden koyu harflerle dizilen cümle birincisine: ذلك جزيناكم بما كفروا ، وهل نجازى إلا الكفور (İşte böylece inkârlarından ötürü onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza mı veririz? [Sebe' 34/17]) âyeti ikincisine örnektir. İbn Nübâte es-Sa'dî'nin şu beyti de tezyîlin ikinci türüne örnek teşkil eder: لم يبق جودك لي شيئا أؤمله ، تركتني الخلد ، أفان مت فهم الخالدون ، كل نفس ذائقة الموت (İhsanların benim için ümit edecek bir şey bırakmadı / Beni dünyada umutsuz / hayalsiz bir kimse haline getirdin). Şu iki âyette her iki tür tezyîl birleşerek ardarda gelmiştir: وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد ، أفان مت فهم الخالدون ، كل نفس ذائقة الموت (Biz senden önce hiçbir beşere

ölümsüzlük vermedik. **Sen öleceksin de onlar ölmeyecekler mi? Her can ölümü tadacaktır** [el-Enbiyâ 21/34-35]).

8. Tekmil yoluyla itnâb. Kazvî'nî'ye göre tekmi, yanlış anlaşılması ihtimali bulunan bir sözün arkasından bunu ortadan kaldıran bir kısım getirmek demek olup "ihtirâs" ile aynı anlama gelir (*el-İzâh*, s. 310-313). Diğer edip ve belâgat âlimleri ise tekmi "tetmîm" ile eş anlamlı saymışlardır.

أعزة على المؤمنين، أعزة على الكافرين (Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, inanmayanlara karşı ise güçlüydüler [el-Mâide 5/54]) âyetinde onların güçlü olduklarını ifade eden tekmi (ihtirâs) kısmı getirilmeseydi önceki kısımda söz konusu edilen tevazunun zayıflık ve âcizlikten kaynaklanma ihtimali ortaya çıkardı. Aynı şekilde Tarafî'nin صوب الربيع مفسدها، صوب الربيع وديمه (İlkbahar yağmurları sakın ve sürekli yağışlarla senin diyarını -bozmadan- sulasın) beyti, "gayra müfsidihâ = bozmadan" kaydı olmasaydı beyitten her tarafı bozan sel sularının da anlaşılması ihtimal dahilinde olduğundan beddua olarak algılanabilirdi. Yine Hamâsî'nin وما مات منا سيد في فراشه، ولا طل منا حيث كان قتيل (Bizim hiçbir reisimiz yatağında ölmüş değildir. Bizden hiçbir kimsenin kanı yerde kalmış değildir) beytinde de ilk mısra ile yetinilseydi kabilenin bütünüyle çatışmalarda öldürüldüğü, dolayısıyla zayıf ve âciz olduğu sanılırdı. Tekmil vazifesi gören ikinci mısra ile bu vehim giderilerek adı geçen kabilenin muzaffer ve güçlü olduğu dile getirilmiştir.

9. Tetmîm yoluyla itnâb. Kazvî'nî'den önceki belâgat âlimleri tetmîm ile tekmi eş anlamlı kabul etmişler ve bunu "bir sözde anlamı veya ifadeyi güzelleştiren tamamlayıcı bir kısmın zikredilmesi" şeklinde tanımlamışlardır (*Hâtimî, Hilyetü'l-muḥâdara*, I, 153). Kazvî'nî'ye göre tetmîm, bir ifadeye anlamı veya vezni tamamlayan fazla bir kısmın (tetimme) bulunmasıdır (*el-İzâh*, s. 305). Tetmîm ile îgâl aynı mahiyette gören Ebû Hilâl el-Askerî'ye göre fazla kısım beyit sonunda ve fâsılalarda ise îgâl, değilse tetmîmdir (*Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, s. 424). Tetimme mübalağa ve tekit bildirebilir: **ويطعمون: الطعام على حبه مسكينا ويتيما وأسيرا** (Onlar kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler [el-İnsân 76/8]). Bu âyette (الطعام) kelimesi (يطعمون)nin anlamını pekiştiren bir tetimmedir. Tetmîm bazan vezni tamamlamak için de getirilebilir. Bu bedî bir güzellik de içermesi

halinde edebî bir sanat sayılmıştır. Mütenebbî'nin، يا جنّتي، وخفوق قلب لورأيت لهيبه، نظنت فيه جهنما (Çarpan kalbimin alev alev ateşini görseydin / Ey cennetim, cehennemi orada sanırdın). Burada "yâ cenneti" ifadesi beytin veznini tamamlamak için getirilmiş bir tetimmedir, çünkü onsuz da anlam tamam olmaktadır.

10. Eş anlamlı öğelerle yapılan itnâb. Aynı anlamı ifade etmekle birlikte bir söz içinde ardarda getirilen eş anlamlı öğeler mânanın daha açık, vurgulu ve pekiştirmeli olarak anlatımını sağladıkları ve bazan aralarında ince anlam farkları bulunduğu için bir itnâb sayılmıştır.

Ben üzün-tü ve tasamı yalnız Allah'a açarım [Yûsuf 12/86]. لا يخاف ظلما ولا هضمًا (Haksızlıktan ve hakkının yeneceğinden korkmaz [Tâhâ 20/112]).

فما وهنوا لما أصابهم في سبيل الله وما ضعفوا وما استكانوا (Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşememişler, yılmamışlar ve boyun eğmemişlerdi [Âl-i İmrân 3/146]). Örneklerdeki eş anlamlı "beş, hüzn", "zulm, hâzm", "vehn, za'f, istikânet" öğelerinin anlam nüansları görülmektedir.

11. Anlamı tamam olmuş sözün ardından onu daha çok açıklayan ve pekiştiren teşbihler getirmek suretiyle itnâb.

تردد في خلقي سؤدد سماحا مرجى وبأسا مهيبا: فكالسيف إن جنته صارخا وكالبحر إن جنته مستتبيا (Beyliğin iki tabii fazileti onda daim tezahürde Kâh umut kapısı cömertlik, kâh korku salan yiğitlik: Karşısına nâralarla çıkarsan bir kılıç kesilir o, Yardım talebiyle gelirsən bir denizdir o)

İlk beyitte övülen kişinin cömertlik ve yiğitlik sıfatlarıyla methi tamamlandıktan sonra ikinci beyitte bu sıfatlarla ilgili iki teşbih getirilerek söz uzatılmıştır.

12. Olumludan sonra olumsuz, olumsuzdan sonra olumluyu söyleme yoluyla itnâb. Bir fikrin pekiştirme amacıyla önce olumsuz, sonra olumlu (veya tersi) olarak ifade edilmesidir: لا يستأذّنك الذين يؤمنون بالله واليوم الآخر أن يجاهدوا بأموالهم وأنفسهم، والله عليم بالمتقين، إنما يستأذّنك الذين لا يؤمنون بالله واليوم الآخر، وأرتأيت قلوبهم، فهم في ربهم يترددون (Allah'a ve âhiret gününe inananlar, malları ve canlarıyla cihad etmek için senden izin istemezler. Allah takvâ sahiplerini bilir. Senden ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar -bu konuda- izin isterler. Onların kalplerini şüphe kaplamış, o yüzden şüpheleri içinde bocalayıp dururlar [et-Tevbe 9/44-45]).

İlk âyette olumsuz söyleme (nefiy) yoluyla, cihad konusunda kesin emirler bu-

lunduğu için müminlerin Hz. Peygamber'den izin isteme gereği duymadıkları; ikinci âyette ise olumluyu belirtme (isbât) yoluyla inanmayanların bu konuda ondan izin istedikleri anlatılmıştır. İlk âyet ikinciye mefhum olarak delâlet ettiği için ikinci âyetle söz uzatılmış olmaktadır. Bunun sebebi de konuya daha ziyade açıklık getirip meselenin önemine dikkat çekmektir. Bu tür itnâbda, isbât veya nefiyden birinde ötekinde mevcut olmayan bir ilâvenin bulunması, iki sözün birbirinin basit bir tekrarı gibi olmadığını ve itnâbın gerekliliğini gösterir. Bu misalde ikinci kısımda, "Kalplerini şüphe kaplamış, o yüzden şüpheleri içinde bocalayıp dururlar" cümlesi ilk kısımda olmayan bir ilâvedir. Bu ise inanmayanların izin istemelelerinin sebebini açıklayan bir ilâve olarak itnâbın lüzumuna delâlet etmektedir. Bu üslûbun güzel bir örneği Rûm sûresinin 6-7. âyetlerinde de görülmektedir.

13. Pekiştirme öğeleriyle itnâb. Zâit harfler, tekit harfleri ve edatları, lafzî ve mânevî tekit, âmillerini tekit eden mef'ûl-i mutlak ile hâl-i müekkide gibi pekiştirme öğeleriyle de itnâb yapılabilir. İbn Cinnî'ye göre Arapça'da her zâit harf cümlelerin tekrarı yerindedir. Zemahşerî ise tekit "lâm"ının olumlu cümlede pekiştirme vazifesi gördüğü gibi "leyse" ve olumsuzluk "mâ"nın haberine dahil olan zâit "bâ" harf-i cerrinin de olumsuzluğu pekiştirme görevi yaptığını belirtir. Cümle içerisinde، أن، كان، إنما، أما، لا، ل، vb. tekit edatlarının sayısı muhatabın inkâr derecesine göre değişir. Bu tür itnâbın güzel bir örneği Yâsîn sûresinde görülmektedir. Ashâbü'l-karye'ye gönderilen elçiler yalanlanmaları üzerine إنا إليكم مرسلون (Muhakkak biz size gönderilen elçileriz [Yâsîn 36/14]) şeklinde cevap vererek sözlerini, pekiştirme bildiren إنا ile birlikte fiil cümlesine göre daha pekiştirmeli bir anlatım sağlayan isim cümlesi tarzında ifadeyle iki noktadan kuvvetlendirmişlerdir. Elçiler, toplumun kendilerini yalancılıkla suçlamalarında ısrar etmeleri üzerine de aynı sözü daha çok pekiştirici öğeyle tekit ederek إنا إليكم مرسلون (Rabbimiz biliyor, muhakkak ki biz kesinlikle size gönderilmiş elçileriz [Yâsîn 36/16]) şeklinde hitapta bulunmuşlardır. Burada söz, yemin yerine geçen pekiştirici öğe olarak "Rabbimiz biliyor" ifadesi yanında inne, lâm-ı te'kid ve isim cümlesi olarak dört noktadan pekiştirilmiştir. Aynı şekilde mecazi anlam ihtimalini ortadan kaldırmak için önemli meselelerde pekiştirici bir öğe olarak bazı fiillerin onları ger-

çekiştiren organlarla ifadesi de ("gözümle gördüm, ayağımla çiğnedim, elimle yola-dım, dilimle söyledim" gibi) bir tür mânâ tekidi ve bir itnâb türüdür: Şu âyetle bu-nun bir örneği görülmektedir: ذلکم قولکم بأفواھکم (bu -zihâr sözü- sizin dilinize dola-dığınız [boş] sözlerdir [el-Ahzâb 33/4]). Yine Kur'an'da "göğüs boşluğundaki kalpler" (el-Ahzâb 33/4; el-Hac 22/46) ifadesi de böyledir. Durumun korkunçluğunu tasvir etmek ve mübalağa için de bu tür pekiştiri-ci itnâb ögesi gelebilir فخر علیہم السقف من فوقہم (Tepelerindeki tavan üzerlerine çıktı [en-Nahl 16/26]). Bu âyetle, tavanın zaten üstte bulunması sebebiyle "min fevkî-him..." kaydı ilk bakışta gereksiz bir uzatma (tatvil-haşiv) gibi görülebilir. Halbuki herhangi bir tavanın değil üstlerindeki ta-vanın çıktığını ifadeyle durumun kor-kunçluğunu tasvirde pekiştirme ve abartı sağlama vazifesi gören bir itnâb ögesi-dir.

Lafzî tekit. Bir lafzın kendisinin veya eş anlamlısının tekrarı ile gerçekleşir. Kur'an'da birçok örneği mevcuttur (meselâ bk. el-En'âm 66/125; el-İnşirah 94/5-6; et-Tekâsür 102/3-4). Türkçe'deki "kalem ma-lem" tarzındaki kelimeler de bir nevi lafzî tekit olarak itnâb çeşididir. Arapça'da bu tür ifadelerle "itbâ" adı verilir. Genellikle sıfatlarda görülen bu durum kelimenin ilk harfinin yerine "bâ", "nûn", "mîm", "kâf" ve diğer bazı harflerin getirilmesiyle suni bir kelimenin üretilmesi şeklinde gerçekleşir: حسن بن قسن (Cici bici), عطشان (çok susuz) gibi. Arapça'da, كل، عين، نفس، ذات، أجمع، جميع ke-limeleriyle yapılan mânevî tekide, pe-kiştirilen öğede mecazi anlam ihtimali-ni veya kapsamazlık halini ortadan kaldı-rmak için ve genellikle olağan dışı hadise-lerde başvurulur: فسجد الملائكة كلھم أجمعون (Bütün melekler secde etti [el-Hicr 15/30]). كلتا الجنة انت أكلھا (Her iki cennet de meyve-lerini verdi [el-Kehf 18/33]). Âmilini (fiil, fi-ilimsi) pekiştiren mef'ûl-i mutlak da bir itnâb ögesidir. Çoğunlukla âmilî olan fiilin anlamından mecaz ihtimalini ortadan kal-dırmak için zikredilir: وکلم الله موسى تكليمًا (Allah Mûsâ'ya gerçekten konuştu [en-Ni-sâ 4/164]) âyetinde olduğu gibi. Âmiliyle aynı anlamda olarak onu pekiştiren hal de itnâb ögesidir: ويوم أبعث حيا (Diri olarak kabirden kaldırılacağım gün [Meryem 19/33]).

14. Anlamı tamam olmuş bir söze çe-şitli amaçlarla fazladan bir öğenin eklen-mesiyle gerçekleşen yukarıdaki itnâb üs-lûplarının yanı sıra bir de özlü bir biçim-

de anlatılabilecek bir fikrin ayrıntı, bölüm, kısım ve birimlerinin sayılıp dökülmesiyle gerçekleşen bir itnâb şekli daha vardır. Bu şekil, özellikle tasvir ve methiyelerde çok başvurulan bir anlatım tarzıdır. Şu iki âyet bu tür itnâba örnek olarak gösteri-lebilir: "Şüphesiz göklerin ve yerin yara-tılmasında, gece ile gündüzün birbiri pe-şinden gelmesinde, insanlara fayda ve-ren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, her çeşit canlıyı yer yüzüne yaymasında, yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutlarla rüzgârları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için birçok delil var-dır" (el-Bakara 2/164). "Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla do-lu, arasında sular akan ve kendisi için ora-da her çeşit meyveden bulunan bir bah-çesi olsun da bakıma muhtaç çocuk-ğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çıtsın, bahçeye de ateşli bir bora isabet ederek yakıp kül etsin. (Elbette bunu kimse arzu etmez). İşte düşünüp anlayasınız diye Al-lah size âyetleri açıklar" (el-Bakara 2/266).

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Beyrut 1374/1955, III, 287; Ma'mer b. Müsen-nâ, *Mecâzû'l-Kur'an* (nşr. Fuat Sezgin), Kahire 1374/1954, I, 12; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebâin*, I, 91, 104, 195; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. Zekî Mü-bârek - M. Şâkir Seyyid Kılânî), Kahire 1355/1936, I, 17; Sa'leb, *Kavâ'idü's-ş-i'r* (nşr. Ramazan Ab-düttewvâb), Kahire 1995, s. 72-76; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-ş-i'r* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahi-re 1963, s. 192, 194; Hâtîmî, *Hilyetü'l-mu'hâda-ra* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 153, 155; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 122-124, 209, 211, 413-415, 422-424, 434-437, 441-442; Bâkullânî, *İ'câzû'l-Kur'an* (Sakr), s. 143-155; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrû'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 205-208, 219-220; İbn Münkız, *el-Bedî' fi nakdî's-ş-i'r* (nşr. Ahmed Ah-med el-Bedevî - Hâmid Abdülmecid), Kahire 1386/1966, s. 125; İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne), Kahire 1939, II, 341-383; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Mif-tâhu'l-'ulûm*, Kahire 1356/1937, s. 133; İbn Ebû'l-İsba', *et-Tahrîrû't-tahbîr* (nşr. Hıfînî M. Şe-ref), Kahire 1383, s. 232-248, 253-256, 316-317, 357-362, 387-392, 540-549, 559-562; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmî'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 301-321; Tîbî, *et-Tibyan fi 'ilmi'l-me'âni ve'l-bedî' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atiyye), Beyrut 1407/1987, s. 373-386; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *e'l-Tirâzû'l-mütezzammîn li-esrârî'l-belâğa* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut 1415/1995, s. 314, 440, 443, 449-455, 462-464, 547, 565-566; Teftâzânî, *Muhtaşarû'l-Me'âni*, İstanbul 1307, s. 264-272; a.m.f., *el-Mu'tavvel 'ale't-Telâhîs*, İs-tanbul 1309, s. 271-300; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), s. 360-361; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), II, 192-224; Ebû Zehre, *el-Mu'cize-*

tû'l-kubrâ: el-Kur'an, Kahire 1977, s. 305-327; Hâlid Abdurrahman el-Ak, *Uşûlû't-tefsîr ve ka-vâ'idüh*, Beyrut 1986, s. 272-276; Câbir Kamî-ha, *Edebû'r-resâ'il fi şadri'l-İslâm: 'ahdû'n-nû-bûve*, Kahire 1406/1986, s. 126-131; Mahmûd Şâkir Kattân, *el-İtnâb: envâ'uuh ve kıymetü-hû'l-belâğa*, Medine 1988.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Türk edebiya-tında itnâb bahsi, belâgat kitaplarıyla benzeri teorik eserlerde Arap edebiyatın-da olduğu gibi hem müsbet hem de men-fi olarak iki yönlü ele alınmıştır. Genellikle "sözü gereksiz yere uzatmak, lafı dolaş-tırmak" biçiminde menfi mânasıyla an-laşıldığı ve ilgisi dolayısıyla çok defa "ha-şiv" yahut onun zıddı olan "icâz" ile bera-ber işlendiği görülmektedir. Ancak anla-mı bütün yönleri kapsayacak genişlikte kuvvetle belirtmek için yapılan ve gerekli görülen uzatmalar da itnâb konusuyla il-gili bulunmuş, böylece ortaya makbul olan ve makbul olmayan itnâb çıkmıştır. M. Kaya Bilgegil bu terimi "söz katma" tabiriyle karşılamıştır. Türkçe belâgat kitap-larında itnâbın üçe ayrılarak incelendiği görülmektedir.

1. Itnâb-ı Makbûl. Mânâyı açıklığa ka-vuşturma, pekiştirme, mübalağa ve tas-vir amacına yönelik bir fayda elde etmek üzere sözü uzatma ve tekrarlamadır. Câiz görülen bu itnâb bir yahut birden fazla unsurla gerçekleştirilebilir. "Onu (gözüm-le) gördüm, dediğini (kulağımda) işittim" cümlelerinde parantez içinde yer alan kelimeler tekit, Nedim'in, "Sen kim ge-lesin meclise bir yer mi bulunmaz / (Baş-üzre yerin var) / Gül goncesinin küşe-i des-târ senindir" mısraları arasında paran-teze alınmış olanı tafsîl, yine onun, "Bir nîm neş'e say bu cihânın bahârını / Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını" beytinde-ki "bahâr, lâlezâr" kelimeleri umum-hu-sus münasebetiyle tavzih için yapılmış makbul itnâba örnektir. Ayrıca "haşv-i melîh" denen ve söze ara söz, ara cümle veya dua kabilinden bir ilâve ile mânâ-sını, tesirini yahut güzelliğini arttırmak maksadıyla yapılan uzatmalar da bu kıs-ma girmektedir. Muallim Nâci'nin, "Al-lah ki mücid-i cihândır / Bin türlü nikâb-dan iyândır" beytinde haşv-i melîh kabul edilen "mücid-i cihândır" sözü itnâb-ı makbûle de örnek teşkil eder. Tevfik Fik-ret'in, "Müşfik evlâdın bulur koynunda (her) gün (her) zamân / (Başka) şefkat (baş-ka) kuvvet (başka) ni'met (başka) cân" bey-tindeki gibi bir duyguyu veya düşünceyi muhatabın zihnine iyice yerleştiren; Ne-cip Fazıl'ın, "Bu yağmur bu yağmur bu